

Боняк Валентина Олексівна
завідувач кафедри
теорії та історії держави і права
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, доцент

ЯКОЮ БУТИ СУЧАСНІЙ ПАРАДИГМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ «НОРМА ПРАВА»?

Автором поставлено за мету на основі методологічного аналізу різних інтерпретацій поняття «норма права», запропонувати сучасну парадигму дослідження цієї загальнотеоретичної категорії, яка б ураховувала різні аспекти досліджуваного феномену.

У науковій і навчальній юридичній літературі вчені вживають різні терміни, що є словесним символом цієї категорії. До таких словосполучень відносять «норму права», «правову норму» й «юридичну норму».

І. Сердюк слушно наголошує на тому, що з погляду етимології й смислового навантаження слів «правова» й «юридична», які є складовими цих термінів, не зовсім коректно вживати їх як синоніми:

- поняття «правовий» походить від латинського слова «juge» - справедливий. І за змістом, і за етимологією коренем слова «справедливість» (лат. «justitia») є слово «право» (лат. «jus»). Тобто, категорія «справедливість» сама по собі вміщує правове начало, а термін «правова норма» буквально має трактуватись як справедливе правило поведінки [1, с. 173];

- слово «юридичний» походить від латинського «juridicus», що означає «судовий», а не «правовий» (тобто, правило поведінки, створене судом). Отже, резюмує вчений, як терміни «юридична норма» і «правова норма», так і однойменні поняття не можуть бути визнані повною мірою як тотожні ні за своїм змістом, ні за обсягом [1, с. 170].

Водночас, сучасне трактування термінів «правовий» і «юридичний» не в повній мірі узгоджується з вищезазначеною позицією правника .

У довідковій літературі ці слова тлумачаться як синоніми, а, отже, і терміни «правова норма» й «юридична норма» також необхідно трактувати як такі, що мають однакове значення. Такий підхід до їх розуміння підтримують і ряд вітчизняних та зарубіжних учених.

Так, С. Бобровник виокремлює групу норм права, які вважає правовими з огляду на такі їх риси: а) склалися історично у вигляді звичаїв, традицій, прецедентів і визнані державою як такі, що відповідають загальнолюдським ідеалам; б) виходять безпосередньо від суспільства (народу), відображають волю спільності та є результатом референдуму; в) прийняті уповноваженими органами держави у межах правотворчого (законотворчого) процесу; г) вміщені у договорах, укладених між колективними суб'єктами відповідно до чинного законодавства та принципів і норм права [2, с. 368].

Аналіз вищевикладеного свідчить про те, що норми права аби стати правовими (набути «статусу» правових) повинні мати такі властивості: а) відповідати загальнолюдським ідеалам; б) мають бути ухваленими в процесі волевиявлення народу та відобразити його волю чи спільну узгоджену волю представників громадянського суспільства, об'єктивовану в такому джерелі права, як нормативний договір, або ж виражати волю держави, об'єктивовану в нормативно-правових актах як результат правомірної поведінки уповноважених державних органів, наділених правотворчими повноваженнями.

Щодо норми права, то це поняття правники визначають як:

- закріплене у джерелах права і відтворюване в поведінці суб'єктів права правило загального характеру, що визначає стандарт належної чи дозволеної поведінки або наслідки його порушення, ефективна дія якого забезпечується державою (М. Козюбра) [3, с. 129];

- порівнюють із «цеглинками», а однойменне поняття визначають як вольові, загальнообов'язкові, формально визначені правила поведінки, що регулюють суспільні відносини шляхом надання прав і покладання обов'язків, дотримання яких забезпечено можливістю державного примусу (О. Черданцев) [4, с. 208];

- як правило поведінки, що походить від держави і охороняється нею та надає учасникам суспільних відносин даного виду юридичні права і покладає на них юридичні обов'язки (С. Алексєєв) [5, с. 31-81];

- загальнообов'язкове, формально визначене, встановлене чи санкціоноване державою (народом) правило поведінки, що забезпечує регулятивний вплив держави на суспільство шляхом надання суб'єктам певних прав та покладення обов'язків, охороняється та гарантується державою можливістю примусового впливу (С. Бобровник) [2, с. 366-368];

- юридична норма, вважає П. Рабінович, являє собою формально обов'язкове загальне правило фізичної поведінки, яке встановлюється або санкціонується державою з метою регулювання суспільних відносин і забезпечується її організаційною, виховною та примусовою діяльністю [6, 150].

Аналіз вищенаведених дефініцій категорії «норма права», якщо не брати до уваги певні термінологічні відмінності, дає підстави для таких проміжних висновків, що мають методологічне значення:

1) домінуючим у сучасній правничій науці є погляд на норми права як правила поведінки. Водночас, такий підхід залишає поза увагою значний масив нетипових правових розпоряджень, які в теорії права отримали назву «спеціалізовані правові норми»;

2) ми поділяємо висловлену в юридичній науці тезу про те, що аналіз більшості наведених вище визначень загальнотеоретичної категорії, що розглядається нами, дозволяє виокремити таку рису норм права, як їх загальнообов'язковість, з чим, на нашу думку, повною мірою погодитись не можна. Вживане науковцями словосполучення «загальнообов'язкове правило поведінки» фактично вказує на використання у правовому регулюванні лише імперативного методу та таких способів і кореспондуючих їм різновидів норм права за характером правових приписів, як зобов'язання (зобов'язуючі норми) та заборони (забороняючі норми), що не відповідає правовій реальності, адже правовій активності учасників правовідносин значною мірою сприяють саме дозволи (уповноважуючі норми), відмова від добровільної реалізації яких до того ж не спричиняє негативних для суб'єктів права юридичних наслідків [1, с. 176];

3) дискусійним є судження більшості вчених про норму права, як формально обов'язкове правило фізичної поведінки, що встановлюється або санкціонується лише державою, тобто походить від неї.

Водночас, джерелом об'єктивного права (силою, що творить норми об'єктивного права) є не лише держава в особі її правотворчих органів, але й громадянське суспільство та його інститути [7, с. 132];

4) зі змісту визначення поняття «норми права», запропонованого О. Черданцевим, випливає, що дотримання правових норм забезпечено можливістю державного примусу. Таке судження вважаємо одностороннім та неповним як з погляду відображеної в ньому форми реалізації правових норм, так і заходів їх гарантування: державна забезпеченість, як характерна риса правового явища, що складає предмет розгляду, передбачена не лише на випадок недотримання правових норм, але й у разі їх неналежного виконання. Дієвість гарантій правових норм з боку держави визначається не можливістю державного примусу (або примусового впливу), а реальним їх використанням (або застосуванням) у суспільній практиці;

5) ми не поділяємо тези П. Рабіновича про виокремлений ним телеологічний аспект (мету) юридичної норми, що полягає у регулюванні суспільних відносин. За умови визнання упорядкування поведінки суб'єктів метою правових норм, втрачає право на самостійне існування категорія «функції правових норм». Як відомо, згідно з усталеною в сучасній правничій науці парадигмою дослідження правових норм, регулювання та/або охорона суспільних відносин відображають не їх мету, а функціональне призначення;

6) уточнення потребує і відображений у вищенаведених дефініціях напрямок впливу права на суспільні відносини; його не можна обмежувати лише регулюванням суспільних відносин. Методологічно коректною щодо відображення цієї риси норми права буде така теза: «норми права здійснюють регулятивний та/або охоронний вплив на суспільні відносини» (це підтверджується видовою диференціацією правових норм на регулятивні та охоронні);

7) потребує уваги і теза про те, що саме норми права надають суб'єктам юридичні права та покладають на них юридичні обов'язки. Призначення правових норм у механізмі правового регулювання зводиться до закріплення (визначення) законодавцем цих прав і обов'язків як моделі, еталону поведінки суб'єктів;

8) не можна цілком погодитись і з М. Козюброю. Вчений вважає, що при формулюванні визначення поняття «норма права» слід використовувати розділовий сполучник «або». Такий підхід свідчить про те, що зміст правила загального характеру може визначати або стандарт належної поведінки (тобто, юридичний обов'язок), або стандарт дозволеної поведінки (суб'єктивне право), або наслідки (а, по-суті, санкцію норми права). Але ж санкція правової норми, як відомо, є, по-перше, самостійним її структурним елементом і, по-друге, не може замінити собою диспозицію, без якої норма

права втрачає свій не лише логічний, але й онтологічний «статус».

Отже, сучасна парадигма дослідження поняття «норма права» має базуватись на положення методологічного характеру про правову норму як формально визначене правило поведінки загально-го характеру, що здійснює регулятивний та/або охоронний вплив на суспільні відносини, походить від громадянського суспільства, його інститутів чи держави, реалізація якого гарантована реальним застосуванням заходів державного примусу у разі порушення його вимог. Досліджуваній загальнотеоретичній категорії притаманні такі суттєві ознаки: а) її загальний характер; б) її формальна визначеність; в) нормативність; г) походить від громадянського суспільства, його інститутів чи держави; д) гарантується державою через реальне застосування заходів державного примусу у разі порушення його вимог.

Література:

1. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. – 3-є вид. перероб. і доп. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016 ; Ліра ЛТД. 480 с.
2. Бобровник С.В. Теорія держави і права. Академічний курс: Підруч. / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
3. Загальна теорія права: Підручник/ За заг. ред. М.І. Козюбри. – К.: Ваіте, 2015. 392 с.
4. Черданцев А.Ф. Теория государства и права: Учебник для вузов. - М.: Юрайт-М, 2001. 432 с.
5. Алексеев С.С. Общая теория права. В 2 т. - Т. II – М.: Юрид. лит. 1982. 360 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: Навч. посібник. - Вид, 10-е, доповнене, - Львів: Край, 2008. 224 с.
7. Сердюк І.А. Норма права, правова норма і юридична норма: співвідношення понять. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. №1 (58). С.129-135.

Бостан Сергій Костянтинович

професор кафедри конституційного,
адміністративного та трудового права

Запорізького національного технічного університету,
доктор юридичних наук, професор

ПАРЛАМЕНТСЬКА ФОРМА ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ: НОВІ ПІДХОДИ ЩОДО ЇЇ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ

Вибори завжди були каталізатором державотворчих процесів і президентські перегони 2019 року в Україні не є винятком з цього правила. Не чекаючи на офіційний старт виборчої кампанії кандидати на посаду глави держави почали знайомити виборців з метою, завданнями та основними напрямками своєї діяльності в разі перемоги на виборах. Вони намагаються охопити усі основні сфери суспільно значимої діяльності, проте для нас, в контексті тематики наукового семінару, найбільш цікавими є питання державотворчого характеру, а саме, бачення претендентів на найвищу в державі посаду майбутнього форми державного правління.

З декілька десятків кандидатів на посаду президента свою позицію щодо «долі» чинної форми державного правління України висловили лише: А. Гриценко, голова партії «Громадянська позиція», який є прихильником президентської республіки, С. Тарута – голова партії «Основа», О. Вілкул – представник партії «Опозиційний блок» («Опоблок») та Ю. Тимошенко – голова партії «Батьківщина», котрі вважають найбільш ефективною для сучасної України парламентську республіку. Спроба більш конкретного політико-правового аналізу висловлених пропозицій показала, що предметом такого аналізу можуть бути лише пропозиції останніх двох кандидатів – О. Вілкула та Ю. Тимошенко, котрі запропонували конституціоналізувати в Україні парламентську форму державного правління, підготувавши відповідні проекти конституцій.

Щодо «Опоблоку», зазначимо, що вони в своїх пропозиціях не виходять за рамки класичної конструкції парламентської форми правління: президент обирається парламентом і має суто церемоніальні функції, скорочений двопалатний парламент (нижня палата 150, а друга – приблизно 30) тощо [3]. Більш творчо в цьому плані підійшла «Батьківщина», від імені якої 15 червня 2018 року Ю. Тимошенко, у форматі оголошеного «Нового курсу» презентувала своє бачення «Нової Конституції» України взагалі та нової форми правління зокрема [2]. Одразу зазначимо, що пропонується конструкція парламентської форми правління відрізняється системністю та багато в чому оригінальністю. Вона досить логічно обґрунтована, хоча саме в цьому аспекті є питання, які потребують уточ-